

Türkiye’de Sosyal Sermaye ve Sivil Toplumun Bölgesel Yapısı

Regional Structure of Social Capital and Civil Society in Turkey

Tuba İNAL ÇEKİÇ

Gönüllülük temelinde örgütlenme ve yurttaşlık bilincine dayanan bir gelişmişlik düzeyi ve toplumun problemlerle başetme becerisi olarak tanımlanan sivil toplum, aynı zamanda bölgesel gelişmenin kaynağı olarak da kabul edilmektedir. Eylemleri kolaylaştırmak suretiyle toplumun etkinliğini arttıran, güven, normlar ve iletişim ağları ile açıklanan sosyal sermaye teorisi de toplumsal yaşama katılım ve yurttaşlık bilincine dayanarak sivil topluma önemli bir rol atfetmektedir. Söz konusu teorik çerçeveye bağlı olarak Türkiye’nin Düzey 2 bölgelerindeki sivil toplum yapısı makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda sivil toplumu tanımlayan birinci ve ikinci el kaynaklardan üretilen göstergeler, değişkenleri gruplamak amacıyla kullanılan faktör analizi aracılığıyla belirli başlıklar altında toplanmıştır. Buna göre Türkiye’de sivil toplumu tanımlayan göstergeler “yardım ve başış”, “aktif katılım” ve “toplumsallık” olmak üzere üç başlıkta tanımlanmış ve analiz sonucunda ortaya çıkan temel bileşenlerin ağırlık katsayıları Düzey 2 bölgeler için sivil toplum endeksi oluşturulmasında kullanılmıştır. Böylece üç alt endeksten oluşan sivil toplum endeksinin bölgesel dağılımı değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları metropol kentler ve ülkenin doğusu ile batısı arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Katılım; sivil toplum; sosyal sermaye; Türkiye.

Civil Society can be defined as the ability of organizations and individuals with civic consciousness to cope with social problems. It is also accepted as a source of regional development. Social capital plays an important role in civil society through the trust, norms and networks that facilitate actions and the effectiveness of society. In this context, the structure of civil society in the NUTS II regions of Turkey has been put forth as the main theme of this paper. Indicators defining civil society according to the social capital literature have been produced by primary and secondary data and grouped under specific headings through factor analysis. Accordingly, the indicators that define civil society have been categorized under three basic components: Sociality, Charity and Active Participation. Weight coefficients of factor analysis have been used in deriving the civil society index for NUTS II regions. Thus, the regional distribution of a civil society index consisting of three sub-indices was evaluated. Findings of the analysis reveal the differences between eastern and western regions of Turkey and metropolitan cities.

Key words: Participation; civil society; social capital; Turkey.

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi,
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul.

Makale TÜBİTAK Hızlı Destek Programı kapsamında desteklenen “Türkiye’de Bölgeler Arası Ekonomik Gelişmişlik Farklarının Analizinde Güven ve Sosyal Sermayenin Kullanılması” başlıklı 111K316 numaralı ve YTÜ Bilimsel Araştırma Koordinatörlüğü’nce desteklenmiş olan “Türkiye’de Bölgesel Ekonomik Gelişiminin Toplumsal Yasama Katılım Üzerinden Parametrik Yöntemlerle Analizi başlıklı 2010-03-02-GEP01 numaralı araştırma projelerinin sonuçlarından üretilmiştir.

Department of City and Regional Planning,
Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Istanbul, Turkey.

Paper presents the findings of two research projects supported by Turkish Council of Scientific and Technological Research (111K316-Analysis of Regional Economic Disparities in Turkey Through Trust and Social Capital) and YTU Scientific Research Center (2010-03-02-GEP01- Analysis of Turkey’s Regional Economic Development Through Social Participation Using Parametric Methods).

MEGARON 2012;7(3):181-190

Başvuru tarihi: 28.11.2012 (**Article arrival date:** 28.11.2012) - **Kabul tarihi:** 19.12.2012 (**Accepted for publication:** 19.12.2012)

İletişim (Correspondence): Tuba İNAL ÇEKİÇ. e-posta (e-mail): tinal@yildiz.edu.tr

© 2012 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2012 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Sivil Toplumun ve Sosyal Sermayenin Yükselişi

1990'lı yıllarda ekonomik gelişme ve kalkınma konusunda yaşanan paradigma değişimi, formel ve informel kurumları gündeme getirirken;¹ eylemleri kolaylaştırmak suretiyle toplumun etkinliğini arttıran, güven, normlar ve iletişim ağları olarak tanımlanan sosyal sermaye; gerek siyaset ve sosyoloji gerekse de iktisat ve bölgesel gelişme yazınında sıkça kullanılan bir kavram olmuştur.

Sosyal sermaye teorisini geliştirerek bu makalenin de kuramsal temelini ortaya koyan Robert Putnam, sosyal sermayeyi bireyler ve sosyal ağlar arasındaki ilişkiler, davranış normları ve güvenilirlik olarak ifade etmektedir.² Putnam aynı zamanda sosyal sermayeyi toplumsal düzeyde işleyen bir kaynak olarak görür ve dernek, sivil toplum kuruluşları gibi toplumsal faaliyetlerin, toplumsal bütünleşmenin dahası refahın temeli olduğu görüşünü savunur.³ Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini açıklamada üzerinde durulan bir diğer unsur güvendir. Farklı sosyal ve politik çevrede örnekleri görülen çeşitli düzeydeki işbirliği faaliyetlerini değerlendiren çalışmalarda güven olgusunun sıkça kullanıldığı görülmektedir. Sosyal sermaye ile güven birbirini destekleyici bir özellik göstermekte ve güven, sosyal sermaye literatüründe oldukça kritik bir role sahiptir. R. Putnam, P. Bourdieu, J. Coleman ve F. Fukuyama⁴ güveni bir sosyal sermaye unsuru, sağlıklı bir sosyal sermayenin ön koşulu olarak kabul eder. Fukuyama güveni; kolektif değerler, sosyal ağlar ve kültürel gelenekler gibi sosyal sermaye türlerinin oluşumu için bir ön koşul, onları etkileyen önemli bir unsur olarak tanımlar. Aynı zamanda insanların organizasyonlara katılım ya da işbirliği yapma eğilimi üzerinde durarak, düşük ve yüksek düzeyde güvene sahip ülkeleri gelişme farkları ile birlikte açıklar.

Çeşitli gruplara katılımın pozitif sonuçları Durkheim'ın grup yaşamına dair görüşlerine ve Marx'ın atomize sınıf ile mobilize ve efektif sınıf arasındaki ayrımına kadar dayandırılabilir.⁵ Bir grubun üyelerinin sosyal sermayenin pozitif dışsallıklar oluşturması nedeniyle rekabetçi bir avantaj elde ettiklerini ileri süren çalışmalara göre, sosyal sermaye diğer sermaye şekilleri bakımından benzer donanımlara sahip olan bölgeler arasında ortaya çıkan ekonomik büyüme farklılıkları için anlamlı bir açıklama sağlayabilmektedir.⁶ Başka bir bakış açısıyla da sosyal sermaye, güven, karşılıklılık ve sosyal örgütlenmeler içinde gömülü olan ekonomik potansiyelden oluşmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum örgütleri, devlet ve piyasalar arasında oynanan rollerin tamamlayıcısı olarak, başarılı bir ekonomik kalkınmanın unsurudur.⁷ Field ise; Alexis de Tocqueville'den referansla Amerikan demokrasisi ve ekonomik gücünün

temelinde Amerikalıları birbirine bağlayan gönüllü kuruluşlardaki etkileşimin belirleyiciliğini ortaya koyar.⁸

Daha zengin sosyal ağlar ile donanmış ve sivil toplum kültürü gelişmiş toplulukların yoksulluk, kırılabilirlik, çatışmaları çözümü ve yeni fırsatlar elde etme karşısında daha güçlü bir durumda olmaları görüşü⁹ sosyal sermayenin dünya bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yerel bir alternatif olarak desteklenmesinin önemli bir nedenidir.¹⁰ Ancak; topluma hizmet götüren mekanizma olarak devlet yerine sivil toplumu koyması teorisinin aynı zamanda eleştirilen yönlerinden biri de olmuştur.¹¹

R. Putnam; devlet kurumlarının performansını belirleyen en önemli faktör olarak sivil kültürün toplumdaki yerini tanımlar. Burada sivil kültürü yurttaşlık bilinci düzeyi olarak ifade eden Putnam, kamusal ilişkilerde aktif katılımı olan, kendi çıkarının yanısıra kamu yararını önemseyen, karşılıklı ilişkilerde eşit hak ve sorumlulukla hareket eden, dayanışma ve güven duygusu içinde bulunan bireylerin çoğunlukta olduğu toplumlarda sivil kültürün hakim olduğunu savunur.¹²

Dahası R. Putnam, gönüllü işbirliğine dayalı birlik-teliklerin (sivil toplum kuruluşları, dernekler, ...vb.) demokrasinin gelişmesinde etkin rol oynadığını iddia eder. Diğer bir deyişle bireylerin günlük yaşam pratikleri içinde sivil toplum kuruluşları aracılığıyla işbirliği içinde olmaları, ülke sorunlarıyla daha fazla ilgilenmelerine ve tartışarak birlikte etkili çözümler üretmelerine olanak sağlar.

Sosyal sermayenin dayandırıldığı temel noktalardan bir diğeri de yurttaşlık kültürünün toplumsal yapı içerisindeki konumudur. Bu bağlamda katılım yalnızca seçme ve seçilme hakkını kullanmaya ilişkin bir kavram olmamakta; yurttaşların sürekli olarak hükümet politikalarını etkileyebildiği ve denetleyebildiği mekanizmaların hayata geçirilmesi ile ilişkilendirilmektedir.

Yazı kapsamında örgütsel yaşamın canlılığı ile özdeşleştirilen sivil toplum ve yurttaşlık bilinci, sosyal sermayenin göstergelerinden biri olarak ele alınmaktadır. Sosyal sermayeyi toplumun ekonomik problemlerle başatma becerisi ve bölgesel gelişmenin kaynağı olarak kabul eden Putnam'ın İtalya üzerine yaptığı çalışmasından hareketle; Türkiye'de bölgelerin sosyal sermaye birikimini değerlendirmek alan araştırması-

¹ Amin, 1999.

² Putnam, 2000, s.18.

³ Field, 2008.

⁴ Fukuyama, 1995 s.26.

⁵ Portes, 1998.

⁶ Sabatini, 2006, s.5.

⁷ Skidmore, 2001, s.53.

⁸ Field, 2008, s.7.

⁹ Woolcock, 2001, s.67.

¹⁰ Portes ve Landolt, 2000, s.530.

¹¹ Fine, 2008.

¹² Putnam, 2000.

Tablo 1. Toplumsal yaşama katılımı tanımlayan veriler ve kaynaklar

Veri	Kaynak	Yıl
STK sayısı-10.000 kişiye düşen STK sayısı	İçişleri Bakanlığı	2011
Gazete Trajları	Gazeteler	2010
Yerel Seçime Katılım	YSK - Yüksek Seçim Kurulu	2009
Genel Seçime Katılım	YSK - Yüksek Seçim Kurulu	2007
Halk Oylamasına Katılım	YSK - Yüksek Seçim Kurulu	2010
Dernek, vakıf, sendika gibi STK üyeliği	Telefon Anketi n:2.552	2011
Dernek, vakıf etkinliklerine katılım sıklığı	Telefon Anketi n:2.552	2011
Birine maddi/manevi yardımda bulunmak	Telefon Anketi n:2.552	2011
Bir kuruma başışta bulunmak	Telefon Anketi n:2.552	2011
Seçimlerde oy kullanmak	Telefon Anketi n:2.552	2011
Bir kampanyaya aktif olarak katılmak	Telefon Anketi n:2.552	2011
Seçim kampanyasına aktif olarak katılmak	Telefon Anketi n:2.552	2011
Kentinizin milletvekili veya belediyenin meclis üyesi ile görüşme	Telefon Anketi n:2.552	2011
Yaşamınızla ve çevrenizle ilgili bir konuda düzenlenen bir toplantıya katılma	Telefon Anketi n:2.552	2011

nın temel amacıdır. Bölgelerin ekonomik gelişme yapısını sivil toplum ve yurttaşlık bilinci ile bağlantılı olan sosyal sermaye perspektifinden yeniden değerlendirmeyi hedefleyen çalışmanın bu yönüyle bölgesel gelişme literatürüne de katkı koyacağı öngörülmektedir. Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farkları pek çok çalışma ile dile getirilmiş olmakla beraber bu farklılıkların yurttaşlık bilinci ile ilişkisinin kurulması ulusal bölgesel gelişme literatüründe oldukça yenidir. Bölgeler arası gelişme farklarını sosyal sermaye bağlamında yeniden değerlendirmek az gelişmiş bölgelerde sosyal sermaye yatırımlarını yönlendirebilecek ipuçlarının geliştirilmesine de olanak tanıyacaktır.

Sivil Toplumunu Tanımlayan Bileşenler ve Metodoloji

Bir toplumda var olan sosyal sermayenin nasıl ölçüldüğüne ilişkin geliştirilen kuramlar içinde en fazla atf yapılanı, bir siyaset bilimci olan Robert Putnam yaptığı tanımlamalardan beslenenleridir. Sosyal sermaye konusunda yapılan tüm çalışmalarda, tanımlama çabalarına egemen olan temel kavramın güven olduğu izlenmektedir. Bu çalışmalara göre güven, toplumun tamamında veya bir bölümünde hakim olmasıyla sosyal sermayeyi ortaya çıkaran ve kurumsal yapının fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde yerine getirmesini sağlayan ve diğer bir deyişle etkin bir yönetimin temel unsurudur. Öte yandan güven ve işbirliği çoğunlukla başkaları ile tekrarlanan karşılıklı ilişkilerle kurulduğundan, ağlar ve birlik üyelikleri güven ve işbirliğinin bir kaynağı olarak görülmektedir.¹³ Bununla birlikte iş birliği içinde davranış ve sosyal ağlar ile geniş bir sivil toplum olgusu da sosyal sermaye üreten kaynaklar olarak gösterilmektedir.¹⁴

Putnam sosyal sermayenin ölçülmesini içeren alan

çalışmalarında karşılaştırma olanağı sunan sosyal sermaye endeksini oluştururken; bireylerin geçen bir yıl içinde herhangi bir örgütün ya da kulübün yönetiminde görev alıp almadıklarını ve bunun sayısını, üye olunan grup sayısını, okul ya da kent yönetimiyle ilgili halk toplantılarına katılım oranlarını, herhangi bir toplumsal projede çalışma oranlarını, gönüllü faaliyetlere ve arkadaşlara ayrılan zamanı, evde eğlenceye harcanan zamanı, her bin kişiye düşen sosyal ve sivil toplum sayısını ve yine her bin kişiye düşen kar amacı gütmeyen örgüt sayısını kullanmıştır.

İtalya’nın belirli bölgelerinde yerel yönetimin etkinliği ve kalkınmada ortaya çıkan bölgesel farklılıkların nedenlerini açıklamaya çalışan bir diğer çalışmayla Putnam, Leonardi ve Nanetti sosyal sermayeyi temsil eden göstergeler olarak, örgütsel yaşamın canlılığı ile özdeşleştirdikleri toplumsallık ve girişkenliği ele almışlardır. Buna göre gönüllü örgütlerin sayısını, bilgilenmenin harekete geçme konusundaki önemi nedeniyle gazete okuyucularının sayısını ve toplumsal amaçların izlenmesi anlamına gelmesi sebebiyle seçimlere katılımı sosyal sermaye göstergeleri olarak kullanmışlardır.¹⁵

Yukarıda tanımlanan teorik çerçeveye bağlı olarak araştırma kapsamında Türkiye’nin Düzey 2 bölgelerinin sivil toplum yapısını bölgeler itibarıyla ortaya koyacak göstergeler belirlenmiştir. Değişkenlerin bir bölümü kurumlardan sağlanabilen ikincil veri niteliği taşıırken bir bölümü de bireylere yapılan anketler aracılığıyla birinci elden derlenmiştir. Göstergelerin oluşturulduğu kaynak ve yılları Tablo 1’de yer almaktadır.

¹³ İnal-Çekiç ve Ökten, 2010.

¹⁴ Narayan ve Cassidy, 2001; Krsihna ve Shrader, 1999; Hjollund, 2000.

¹⁵ Putnam vd., 1993

Araştırma kapsamında ana kitle, oy kullanabilen ve toplumsal faaliyetlere katılabilen yetişkin birey yaşı olarak 18 yaş ve üzerindeki bireyler olarak ele alınmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2010 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre 18 yaş ve üzeri nüfus 51.078.022 kişidir. %95 güven aralığında, (\pm) %8 hatapayı ile örneklem üzerinden yapılan araştırma kapsamında 18 yaş ve üzerindeki nüfusun Düzey 2 bölgelerine, bölgedeki illere ve yerleşmelere dağılımı dikkate alınmıştır.

Türk Telekom'un ev ve iş telefonları listesinden yararlanılarak 26 adet Düzey 2 bölge içinde anakent ve merkez ilçeler, diğer ilçeler ve belde ve köyler olmak üzere 3 grup olmak üzere listeler oluşturulmuştur. Listelerden örneklem büyüklüğüne bağlı olarak raslantısal örneklemeyle günün değişik saatlerinde haneler aranmış ve bilgisayar destekli telefon anketi (CATI-Computer Assisted Telephone Interviewing) yöntemi uygulanmıştır. Görüşülen kişilere İBBS Düzey2 (26 bölge) bölgesi için TÜİK nüfus dağılımlarından yararlanılarak yaş ve cinsiyet kotaları uygulanmıştır. Örneklem dahilinde yapılan anketin %60'ı merkez ilçe veya büyükşehirlerde yer alan merkeze bağlı ilçelerde; %23'ü ise kırsal alanda uygulanmıştır. %70'i evli olan katılımcılar arasında ilkokul ve lise mezunlarının çoğunlukta olduğu görülmektedir. İş durumlarına bakıldığında ev hanımı, emekli ve işçilerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Frekans dağılımı Tablo 2'de yer alan örnekleme uygulanan anketlerden toplanan veriler iki ayrı ölçekte derlenmiştir:

Bunlardan birincisi anketlerden elde edilen 2552 veridir. (CATI). Veri kümesi sosyal sermaye ile ilişkili olan toplumsal yaşama katılım, sorularına verilen yanıtların yanısıra anket yapılan bireye ait değişkenlerden (yaş, cinsiyet, medeni hal, işteki durumu ve eğitim durumu) oluşmaktadır. İkinci veri kümesi ise bölgeler arası değerlendirme yapabilmek amacıyla 26 adet Düzey 2 bölgesi için oluşturulan datadır (NUTS II). CATI veri tabanında yer alan toplumsal yaşama katılım verileri ortalamalar alınarak NUTS II data verisine dönüştürülmüş ve değerlendirme bölgesel ölçekte yapılmıştır.

CATI verisinden elde edilen Tablo 3 örneklemin toplumsal yaşama katılım durumunu göstermektedir. Buna göre %80'i herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye olmayan katılımcıların %83.4'ü herhangi birine maddi/manevi yardımda bulunurken; %56.2'sinin bir kuruma bağışta bulunduğu görülmektedir. Katılımcıların $\frac{3}{4}$ 'ü herhangi bir kampanyaya aktif olarak katılmazken; %36'sı yakın çevresini ilgilendiren bir toplantıya katılmıştır.

Tablo 2. Örneklem yapısı

	Yüzde
Cinsiyet	
Kadın	50.0
Erkek	50.0
Yaş Grubu	
18-24	16.6
24-44	44.9
>45	38.5
Medeni durum	
Bekar	25.1
Evli	70.7
Diğer	4.2
En son bitirilen okul	
Okul bitirmemiş	4.7
İlkokul	30.7
Ortaokul	12.5
Lise	31.5
Yüksekokul	17.4
Lisansüstü	3.1
İş	
Ev hanımı	32.4
Öğrenci	7.6
Emekli	14.5
İşçi	15.9
Yönetici	2.3
İşveren	5.1
Eğitimle kazanılmış serbest meslek	4.3
Kendi hesabına	2.7
Çiftçi	2.1
İşsiz	3.9
Diğer	9.2
Yerleşim Yeri	
Merkez İlçe/İlçeler	60.2
Diğer İlçe	16.7
Belde/Köy	23.2

Türkiye'de sivil toplum olgusunun maddi/manevi yardım ve bağış ile sınırlı olduğunu gösteren örneklem üzerinden bölgesel düzeyde analizlerin yapılabilmesi amacıyla verilerin tamamı 0-100 transformasyonu yapılarak göstergelere dönüştürülmüştür. Yapılan güvenilirlik testleri sonucunda veri seti temel bileşenler analizine uygun bulunmuş ve araştırmada kullanılan örneklemin yeterliliğini ölçmek için Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Barlett's Test of Sphericity (BTS) testleri kullanılmıştır (Tablo 4).

Analize uygun bulunan veri kümesinde "seçimlerde oy kullanmak" değişkeni seçimlere katılım oranlarının değişken listesinde yer almasından dolayı; "dernek va-

Tablo 3. Örneklem toplumsal yaşama katılımı

	Yüzde
STK üyeliği	
Evet	19.7
Hayır	80.3
STK etkinliğine katılım sıklığı	
Her zaman	23.6
Çoğu zaman	22.4
Bazen	23.6
Nadiren	19.3
Hiç	11.1
Birine maddi/manevi yardımda bulunmak	
Evet	83.4
Hayır	15.2
Bilmiyorum	1.5
Bir kuruma bağışta bulunmak	
Evet	56.2
Hayır	41.9
Bilmiyorum	1.9
Seçimlerde oy kullanmak	
Evet	94.7
Hayır	5.3
Bir kampanyaya aktif olarak katılmak	
Evet	24.4
Hayır	73.5
Bilmiyorum	2.1
Seçim kampanyasına aktif olarak katılmak	
Evet	18.0
Hayır	81.5
Bilmiyorum	.6
Kentin politikacısı ile görüşme	
Evet	27.6
Hayır	72.1
Bilmiyorum	.3
Yakın çevreyle ilişkili toplantıya katılma	
Evet	36.0
Hayır	63.0
Bilmiyorum	1.0

kıf üyeliği” “dernek vakıf etkinliklerine katılım” ile aynı değişkenden türetilmesi ve listede STK sayısı verisinin bulunması nedeniyle listeden çıkarılmıştır. Geriye kalan 11 değişkene faktör analizi uygulanmış ve değişkenlerin 3 faktör altında gruplandığı tespit edilmiştir. Bu üç faktör toplam varyansın %71’ini açıklamaktadır. Faktör Analizinin sonuçları Tablo 5 ve 6’da yer almaktadır.

Toplam varyansın %39,5’ini açıklayan birinci ve en önemli faktör altında toplanan göstergeler seçime katılım oranları ve sivil toplum kuruluşu sayısından oluştuğundan faktör “toplumsallık” olarak adlandırılmıştır. Kuruma veya kişiye yardım ve bağışı içeren

Tablo 4. Güvenilirlik testleri

Test	Sonuç
Cronbach’s Alpha	0.82 (>0.60)
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0.59 (>0.50)
Bartlett’s Test of Sphericity Approx. Chi-Square	214.998
Sig	.000

ve toplam varyansın %19.2’sini açıklayan ikinci faktör “yardım-bağış” olarak adlandırılmıştır. Aktif bir katılımı içeren diğer göstergelerden oluşan ve toplam varyansın %13.1’ini açıklayan üçüncü faktör de “aktif katılım” olarak adlandırılmıştır.

Bulgular: Sivil Toplumun Bölgesel Yapısı ve Özellikleri

Faktör analizi ve temel bileşenler analizi ile elde edilen katsayılar aracılığıyla her faktör içerdiği göstergelerden üretilen bir endeks değerine dönüştürülmüş ve yine katsayılar kullanılarak Düzey 2 bölgeler için bu alt endekslerden oluşan genel bir endeks oluşturulmuştur. Sivil toplum olgusunun gelişmişliğini ifade eden bu endeks değerleri bölgeleri karşılaştırma olanağı sunmaktadır (Tablo 7).

Seçimlere katılım oranları ve onbin kişiye düşen sivil toplum kuruluşu sayılarından oluşturulan toplumsallık faktörü açısından Güneydoğu Anadolu bölgesinin en zayıf bölge olduğu olduğu görülmektedir. Türkiye’de ekonomik ve bölgesel gelişmişlik açısından var olan doğu-batı ayrımının sivil toplumun en önemli göstergelerinden biri olan toplumsallık faktöründe karşımıza çıktığı görülüyor. Ancak burada 2010 yılında anayasa değişikliğine ilişkin yapılan halkoylamasını protesto ederek katılmama kararı alan bölge halkının kararının etkili olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Toplumsallığı ifade eden endeks değerinin batıda ve doğu marmara bölgelerinde yüksek olduğu görülmektedir. İzmir, Ankara ve İstanbul gibi büyük metropollerde ise nüfus yoğunluğuna paralel bir toplumsallık gelişmediği hatta nüfus büyüklüğü ve ekonomik gelişmişlikle ters orantılı olarak sırasıyla endeks değerinin İzmir’den İstanbul’a doğru azaldığı da izlenmektedir.

Herhangi birine veya kuruma, maddi ve manevi yardımda bulunma göstergelerinden oluşturulan yardım-bağış endeksinde de bölgelerin doğu ve batı olmak üzere ayrıldığını ve sanayinin geliştiği ekonomik açıdan güçlü olan Marmara Bölgesi’nde ön plana çıktığı görülmektedir. TR21 ve Antalya ilini de içine alan TR61 bölgesi gelişmiş yapılarına rağmen düşük endeks değeri ile dikkat çekici görülmektedir.

Tablo 5. Rotated Component Matrix^a

	Komponent		
	1	2	3
On bin kişiye düşen STK sayısı	,768		
On bin kişiye düşen Gazete sayısı		,663	
Birine maddi manevi yardım		,893	
Bir kuruma bağışta bulunmak		,768	
Bir kampanyaya aktif katılım			,743
Seçim kampanyasına aktif katılım			,712
Milletvekili veya belediyenin meclis üyesiyle görüşme			,730
Çevre ile ilgili bir toplantıya katılmak			,601
Yerelseçim katılım oranı	,922		
Genelseçim katılım oranı	,910		
Halkoylaması katılım oranı	,781		

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization aRotation converged in 6 iterations.

Aktif katılım gelişmiş bir sivil toplum olgusunda önemli rol üstlenmesine karşın Türkiye açısından üçüncü ve en önemsiz faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu faktör açısından oluşturulan endeks değerleri incelendiğinde Balıkesir ve Çanakkale illerini içeren TR22 bölgesinin ortalama endeks değeri olan 45,75'in iki katı ile önemli bir farklılık gösterdiği izleniyor. Erzurum-Erzincan ve Bayburt illerini içeren TRA1, TR32 bölgelerinin de ortalamanın üzerinde endeks değerlerine sahip olduğu görülmektedir.

Tüm bunlardan oluşan genel sivil toplum endeksi açısından bakıldığında da güney ve doğu Marmara ile özellikle turizm potansiyeliyle diğer bölgelerden ayrılan TR32 bölgesinin öne çıktığı görülüyor. Ekonomik gelişmişlik açısından ortaya çıkan doğu-batı ayrımından sapmayı ortaya koyan tek bölge TR52 bölgesidir.

Oluşturulan endeks değerlerinin sunduğu bölgelerarası karşılaştırma olanağı, Türkiye'nin Düzey 2 bölgelerinde ekonomik gelişmişlik açısından bilinen doğu-batı ayrımının sosyal sermayenin en önemli bileşeni olan sivil toplum olgusunda da geçerli olduğunu ortaya koymaktadır (Şekil 1). Bireylerin herhangi bir kampanyaya, toplantıya aktif olarak katılımını veya yerel meclis üyesiyle görüşmesini içeren "aktif katılım" endeksi açısından İstanbul ve Ankara metropollerinin yüksek eğitimli nüfusun yoğunluğuna rağmen zayıf olduğu izlenmektedir. Bu noktada, ekonomik gelişmişlik ile doğrudan ilişkili olduğu kabul edilen yardım ve bağış faktörü dışında diğer tüm bileşenler açısından ülkenin metropol kentlerinde sivil kültürün ekonomik gelişmişlikle paralel bir yapı sergilemediği, yüzyüze ilişkilerin gittikçe azaldığı büyük kentlerde buna bağlı olarak güven duygusunun

zayıflığının işbirliği olanaklarını azaltırken, birlik duygusunun da gelişmesine engel olduğu söylenebilir.¹⁶

R. Putnam, İtalya için yaptığı çalışmasında, bölgesel olarak yurttaşlık kültürünü ölçmeye çalışmış ve yurttaşlık bilincini kurumsal performansla ilişkilendirmiştir. Gazete okuma oranları, dernek üyelikleri ve seçime katılma oranlarının değişken olarak ele alındığı İtalya örneğinde sivil toplumun gelişmiş olduğu bölgeler ekonomik gelişmenin de hızlı olduğu bölgelerken, aynı zamanda kamu kurumlarının işleyişi yönünden de daha etkindirler.¹⁷ Gelişmiş bölgelerde bireyler toplumun genelini ilgilendiren konulara daha ilgili olurken, yurttaşlık bilincinin gelişmediği bölgeler bireysel çıkarların ve kayırmacı ilişkilerin ön plana çıktığı yerlerdir. Türkiye açısından da sonuçların benzerliği dikkat çekmektedir: Başka birine veya kuruma yardım ve bağışta bulunma göstergelerinin yanısıra toplumun genelini ilgilendiren konularda bilgi sahibi olmayı ifade eden gazete okuma oranlarını içeren yardım-bağış endeksi gelişmiş bölgelerde ortalamanın üzerindedir.

Öte yandan; Türkiye'de seçimlere katılma oranlarına bakıldığında bölgeler arasında farklılıkların dikkat çekici olmadığı ancak referanduma katılım oranlarının Güneydoğu Anadolu Bölgesi açısından oldukça büyük fark yarattığı görülmektedir. Bu noktada Putnam'ın referanduma katılım oranlarının daha açıklayıcı olduğu savı¹⁸ ortaya çıkan doğu-batı ayrımını ve kamu kurumlarının etkin olmayan işleyişini¹⁹ açıklayabilir.

¹⁶ İnal-Çekiç, 2012.

¹⁷ Putnam, 1993.

¹⁸ Putnam, 1993.

¹⁹ Güneydoğu Anadolu bölgesinde kamu kurum ve kuruluşlarının etkin çalışmadığı ve kaçak elektrik, su kullanımının yaygınlığı, vergi toplamada yaşanan güçlükler sıkça dile getirilmektedir.

Tablo 6. Açıklanan toplam varyans

Component	Özdeğer			Öz Faktör Yükleri			Döndürülmüş Faktör Yükleri		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif	Toplam	Varyans %	Kümülatif	Toplam	Varyans %	Kümülatif
1	4.350	39.548	39.548	4.350	39.548	39.548	3.430	31.184	31.184
2	2.121	19.278	58.827	2.121	19.278	58.827	2.391	21.735	52.919
3	1.447	13.156	71.982	1.447	13.156	71.982	2.097	19.064	71.982

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Tablo 7. Toplumsal yaşama katılım endeksi

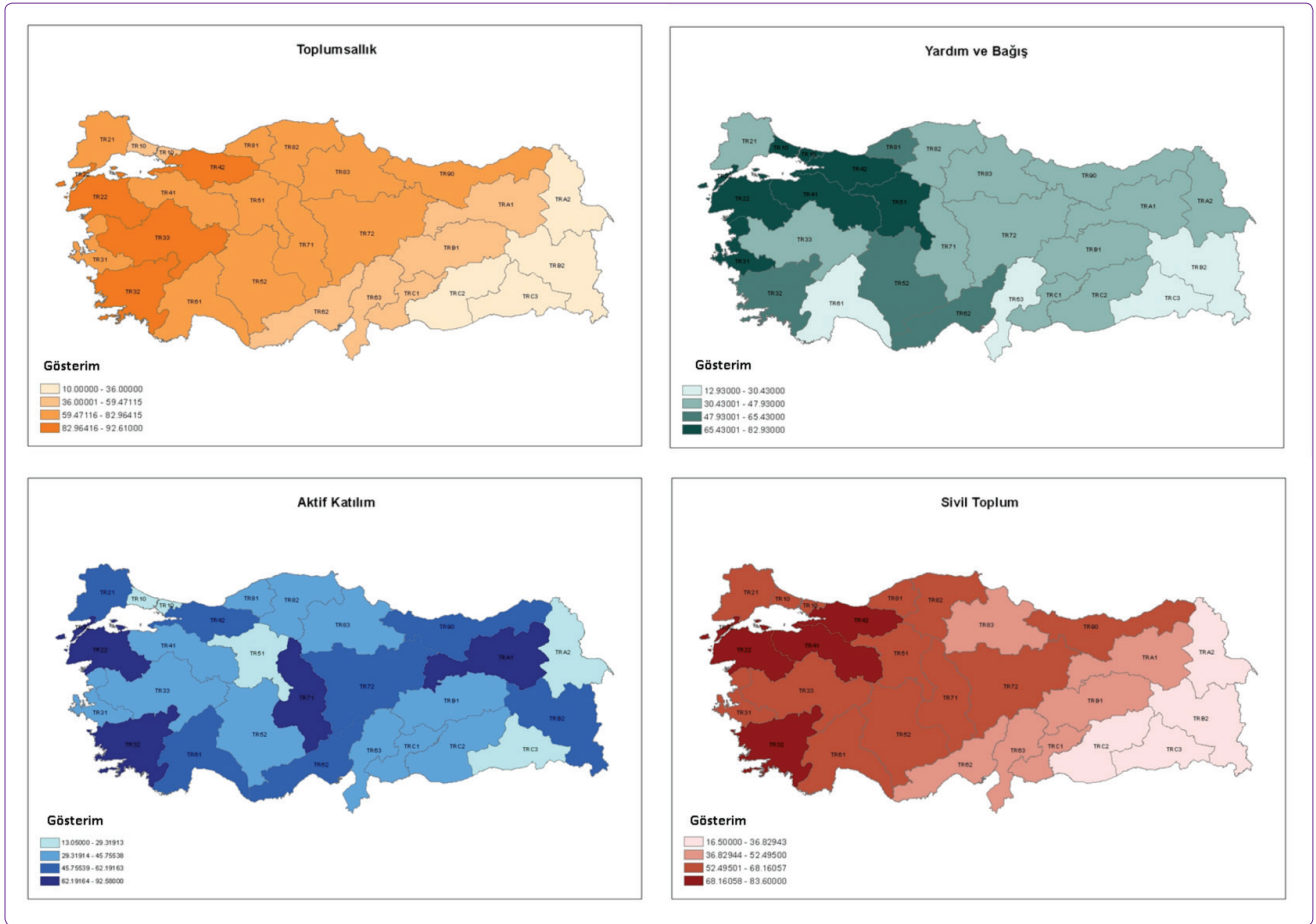
İBBS Düzey 2	Faktör 1	Faktör 2 Toplumsallık	Faktör 3 Yardım-Bağış	Sivil Toplum Endeksi Aktif Katılım
TR22_Balıkesir, Çanakkale	84.07	75.04	92.58	83.60
TR42_Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	83.48	75.13	52.00	72.62
TR41_Bursa, Eskişehir, Bilecik	77.97	82.93	39.58	69.30
TR32_Aydın, Denizli, Muğla	83.38	48.18	67.02	68.42
TR51_Ankara	77.14	75.11	28.26	63.58
TR81_Zonguldak, Karabük, Bartın	76.78	60.88	44.81	63.51
TR33_Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	92.61	41.14	38.41	62.71
TR21_Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	80.35	43.73	49.05	61.00
TR52_Konya, Karaman	72.89	57.50	43.79	60.54
TR71_Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	62.94	47.06	70.20	60.07
TR31_İzmir	63.80	77.71	31.03	59.32
TR82_Kastamonu, Çankırı, Sinop	79.22	34.83	41.63	55.86
TR10_İstanbul	50.55	82.72	28.52	54.43
TR72_Kayseri, Sivas, Yozgat	65.13	38.11	52.61	53.66
TR90_Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	62.60	41.40	52.51	53.53
TR61_Antalya, Isparta, Burdur	70.53	28.08	53.83	53.29
TR83_Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	68.41	36.43	44.50	52.42
TRA1_Erzurum, Erzincan, Bayburt	49.89	39.57	68.30	51.65
TR62_Adana, Mersin	42.98	51.78	53.63	48.46
TRB1_Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	43.50	44.66	39.01	42.66
TR63_Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	58.53	20.19	35.48	40.85
TRC1_Gaziantep, Adıyaman, Kilis	43.67	38.61	35.33	39.93
TRC2_Şanlıurfa, Diyarbakır	10.00	34.42	42.31	25.93
TRA2_Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	14.58	46.65	19.66	25.61
TRB2_Van, Muş, Bitlis, Hakkari	17.53	12.93	52.54	25.42
TRC3_Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	13.72	23.52	13.05	16.50

Araştırmanın bulguları, ulusal bölgesel gelişme literatüründe sıklıkla karşımıza çıkan sosyo ekonomik gelişmişlik,²⁰ rekabet gücü,²¹ sanayi kümelenmesi²² ve genel olarak bölgelerin performansı²³ açısından bilinen doğu-batı ayrımının sivil kültüre dolayısıyla sosyal sermayeye de yansımalarını göstermektedir.

“Gelişmiş ülkeler kendi aralarında görece olarak daha ileri düzeyde bütünleşme ve işbirliği örneği sergilerken; az gelişmiş ülkelerde insanların güvensizliğe dayalı

olarak ortak problemleri çözmek amacıyla işbirliği yapma ve birlikte çalışma yoluna gitmedikleri” görüşü;²⁴ sosyal sermayenin ekonomik kalkınma ile ilişkisini tanımlayan pek çok çalışmada yer almıştır.²⁵ Oysa ekonomik süreçler toplumsal ve kültürel ancak kültürün

²⁰ DPT, 2003.²¹ Albayrak ve Erkut, 2010.²² Filiztekin, 2009.²³ Gezici, 2011.²⁴ Tüylüoğlu, 2006, s.15.²⁵ Woolcock, 2001; Woodhouse, 2006.

Şekil 1. Sivil toplum ve tanımlayıcı faktörler açısından bölgesel farklılıklar.

ekonomik süreçlere etkisini ispatlamak zor²⁶ olmanın yanısıra yetersiz kalma riskini de taşır. Aktif katılım, gazete okuma oranları, oy verme, referanduma katılma, vb. politik, toplumsal ve sosyal yaşama katılımı ifade eden göstergeler üzerinden hesaplanan sivil toplum endeksi kuşkusuz eğitim düzeyi ile doğrudan ilişkilidir.²⁷ Ancak bu husus Türkiye’de bölgelerin eğitim düzeyi ile ilişkilendirildiğinde;²⁸ metropol kentlerde eğitim düzeyinin toplumsal yaşama aktif katılımı pozitif yönde etkilemediği; yüzyüze ilişkilerle gelişen birlik ve güven duygusunun daha etkili olduğu araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Öte yandan Türkiye açısından yaşanan bölgelerarası gelişme farklılıklarını açıklamak için sosyal sermaye oldukça naif bir çerçeve sunar. Bu noktada bölgesel ekonomik gelişme ile sosyal sermayeyi ifade eden diğer göstergeler arasındaki ilişkinin parametrik olarak incelenmesi gelecek çalışma olarak tanımlanabilir. Ancak girişimcilik kültürünün olmayışı, yanısıra etnik yapıya bağlı kültürel süreçlerin, sanayinin gelişimini destekleyecek altyapı olanaklarının yetersizliğinin ve kıt

kaynakların verimli kullanımını öngören bölgesel politikaların bulunmamasının az gelişmişliği ortaya çıkaran ve devamlılığını sağlayan önemli unsurlar olduğu unutulmamalıdır. Burada sosyal sermaye yetersizliği hem bölge hem de ülke genelinde az gelişmişliğin bir nedeni olmaktan çok sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Tartışma:

Kalkınmanın Yapıtışı Olarak Sivil Toplum

Türkiye’nin de yer aldığı ve AB üyesi ve aday üye statüsündeki ülkelerle karşılaştırmalı yapılan bir çalışmada Türkiye sosyal sermaye bakımından 47 ülke içinde 45. sırada yer alırken; gelişmiş ülkelerin sadece mali sermaye açısından değil aynı zamanda sosyal sermaye bakımından da öne çıktıkları görülmektedir.²⁹ Burada aile bağlarının, kültürel ve dini değerlerin önemli ve

²⁶ Fine, 2008 (DiMaggio, 1994’ten aktaran).

²⁷ Helliwell ve Putnam, 1999, s.1.

²⁸ Kabalci ve Metin, 2012.

²⁹ Norris, 2001.

merkezi değerler olarak varlığını koruduğu Türkiye’de özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sosyal sermaye kaynağı olarak görülebilecek bu unsurların, güçlü bir sivil toplum geleneğinden destek almadığı, ortak değerlerin formel kurumlara dönüşemediği ve kurumsallaşamadığı söylenebilir.³⁰

Sosyal sermaye bağlamında Türkiye’nin bir diğer sorunu da toplumda güven duygusunun ülke genelinde zayıf olmasıdır. Toplumdaki sosyal sermaye düzeyinde “güven” unsurunu temel belirleyici olarak kabul eden bu araştırmanın, Türkiye açısından sonuçları, sosyal sermayenin yapısı açısından mevcut olumsuzlukları ortaya koymaktadır. Türkiye’de “insanlara güvenirim” diyenlerin oranı %6.5 olarak ortaya çıkmıştır. Güvenin bölgeler arasındaki dağılımında da farklılaşmanın çok yoğun olmadığı ancak büyük metropollerin ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.³¹

Putnam’ın kurumsal performansı açıklarken İtalya örneğinden hareketle sivil kültüre yaptığı vurgu önemlidir. Toplumsal güven düzeyini olumlu yönde etkileyen toplumsal ağlar, yüz yüze ilişkiler, dernekler vs. aynı zamanda sivil kültürün ve değerlerin yaygınlaşması açısından da önemlidir. Sivil ve formel örgütlenmeler, toplumsal yararlar ve isteklerin dile getirilmesi bakımından ortak eylem ve kurumsal kapasiteye yönelik toplumsal alanlar oluştururlar.³² Tüm bunların bir toplamı olarak sosyal sermaye, arttığı ölçüde, toplumsal sorunların tartışılmasının ve çözümünün zeminini hazırlar.³³

Bu noktada; sosyal sermayenin az gelişmişliğin hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıktığını göz ardı etmeden; devletin kamu hizmetlerini eksiksiz sağlayarak kolektif harekete duyulan güvenin oluşmasını sağlaması önem kazanıyor. Öte yandan; sosyal sermayesi yüksek olan toplumlara baktığımızda, bunların demokratik toplumlardan oluştuğu gözden kaçmamalıdır. Demokratik toplumların başkalarına güvenen, katılımcı, özgürlükçü ve hoşgörülü, uzlaşmacı, yasal otoriteye karşı eleştirel fakat reddedici olmayan bireylerin oluşmasına katkı sağladığı unutulmamalıdır.

Burada devlet ve piyasa arasındaki boşluğu doldurduğu varsayılan sivil kültürün geliştirilmesi etkin bir kamu yönetimi ile birlikte demokratikleşme sürecinin de önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla sosyal sermayenin bir kalkınma politikası olarak inşasından çok; az geliş-

mişliğin, kolektif hareketi kısıtlayan kişilerarası güven ile birlikte toplumsal yaşama katılım düzeyindeki düşüklüğün nedenleri önem kazanmaktadır.

Kaynaklar

- Albayrak, A. ve Erkut, G. (2010), Türkiye’de Bölgesel Rekabet Gücü Analizi, *Megaron* 2010;5(3):137-48.
- Amin A. (1999) An institutionalist perspective on regional development. *International Journal of Urban and Regional Research* 23: 365-78.
- DPT, 2003, İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Yayın No DPT 2671, Ankara.
- Field, John (2008), *Sosyal Sermaye*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Filiztekin, A. (2008), Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471, İstanbul.
- Fine, B. (2008), *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı: Binyılın Eşğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Gezici, F. (2011), Regional Disparities and the Performance of Peripheral Regions in Turkey, *ERSA 2011 Special Session: Turkish Cases in Contemporary Issues/ Dimensions for Regional Development*, 30 Ağustos - 4 Eylül 2011, Barcelona, İspanya.
- Helliwell, J.F. ve Putnam, R. (1999), “Education and Social Capital.” NBER Working Paper No. W7121. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Hjollund, L., (2000), “Social Capital: A Standart Method of Measurement”, 82-98, Paldam, M. and Svendsen, G.T, *Trust, Social Capital and Economic Growth: An International Comparison*, Edward Elgar, Cheltenham, İngiltere.
- İnal Çekiç, T. (2012) *Türkiyede Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Güven ve Sosyal Sermaye Perspektifinden Analizi*, TUCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu, 18-19 Ekim 2012, Bildiriler Kitabı, Ankara.
- İnal Çekiç, T. ve Ökten, A. (2009), *Sosyal Sermaye Perspektifinden Kırsal Kalkınma Sorunsalına Yeniden Bakış*, *Megaron*, Cilt4, Sayı 3, 203-214.
- Kabalıcı, M. ve Metin, G. (2012), “İl ve Bölgelere Göre Eğitim Düzeyi Göstergeleri”, *TUCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu* 18-19 Ekim 2012, Bildiriler Kitabı, Ankara, 227-87.
- Krishna, A. ve Shrader, E. (1999), “Social Capital Assessment Tool”, *Conference Paper for Conference on Social Capital and Poverty Reduction*. The World Bank, June 22-4.
- Narayan, D. ve Cassidy, M., (2001) “A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory” in *Current Sociology* 49(2): 59-102.
- Norris, P., (2001), *Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies*, Paper for the European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital: Interdisciplinary Perspectives at the University of Exeter, 15-20 September 2001.
- Portes, A. (1998), “Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Portes, A. ve Landolt, P., (2000), “Social Capital: Promise

³⁰ San, 2007.

³¹ İnal-Çekiç, 2012.

³³ Yıldırım, 2003 (Wiktorowicz, 2002:77-79’den aktaran).

³³ Devamoğlu, 2008.

- and Pitfalls of Its Role in Development”, *Journal of Latin American Studies*, Vol. 32, No. 2, May, 529-547.
- Putnam, R. D. (1993), “The Prosperous Community: Social Capital and Public Life”, *The American Prospect*, No. 13, Spring.
- Putnam, R., Leonardi, R. ve Nanetti, Y., (1993), *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton.
- Putnam, R. D., (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York.
- Sabatini, F., (2006), “Social Capital, Public Spending and the Quality of Economic Development: The Case of Italy”, FEEM Working Paper, Eni Enrico Mattei Foundation, Milan. San, 2007
- Skidmore, D., (2001), “Civil Society, Social Capital and Economic Development”, *Global Society*, Vol. 15., No. 1, 53-72.
- Woodhouse, A., (2006), “Social Capital and Economic Development in Regional Australia: A Case Study”, *Journal of Rural Studies*, 22, 83-94.
- Woolcock, M., (2001), “The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes, The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being”, *International Symposium Report, Human Resources Development, Canada (HRDC) and OECD*, Chapter 5, 65-88.
- Yıldırım, M., (2003), *Sivil Toplum ve Devlet, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2003 Cilt: 27 No: 2 226 – 242.* (Wiktorowicz, 2002:77-79’den aktaran)